

А. І. СМІРНОВА
ПО ВОДУ ЧИ ЗА ВОДОЮ?

Нерідко можна почути після слів «пішла до магазину за хлібом» чи «пішла до криниці за водою» зауваження, що, мовляв, це неправильно, що слід казати лише «по хліб», «по воду».

Чи виправдані такі зауваження?

Система приєднано-відмінкових форм сучасної української літературної мови дуже багата. Вони урізноманітнюють засоби висловлювання, збагачують виразові можливості нашої мови, допомагають передати найтонші відтінки відношень між словами, запобігають шаблонності, одноманітності мовлення. Проте не слід забувати, що багатозначність приєдників при невдалому їх уживанні може бути причиною двозначності, семантичної нечіткості виразів.

Одним з найбільш полісемічних в українській мові є приєдник *за*. Вживається він з родовим, знахідним та орудним відмінками і може виражати складну систему відношень між словами, а також численні відтінки цих відношень, окремі з яких не завжди чітко розмежовуються. Скажімо, приєдник *за* із знахідним відмінком може передавати такі відтінки часового значення: 1) час, протягом якого триває дія: «Рейки на насипу поржавіли *за літо*» (О. Гончар); 2) час, після якого відбувається дія: «*За кілька хвилин* він був уже на кухні» (П. Інгульський).

Синонімічним даному звороту є словосполучення з приєдником *через* і знахідним відмінком, пор.: «*За якийсь час* Сперанський кулею вилетів звідти» (О. Гончар) і «*Через якийсь час* Сперанський кулею вилетів звідти».

У певних контекстах приєдник *за* може бути двозначним: «*За кілька хвилин* усе скінчилося» (О. Гончар); «*За три дні* стане наводчиком» (О. Гончар). Тут важко визначити, який із згаданих вище відтінків часового значення виражає приєдник *за* — «протягом» чи «через».

Так само словосполучення з приєдником *за* і орудним відмінком мають дуже розгалужену систему значень та їх відтінків, які залежать від контексту, керуючого чи залежного компонента. Так, з дієсловами руху і посилення звороти «за + ор. відм.» можуть мати кілька відтінків просторового значення: 1) слідування за ким- або чим-небудь; у СУМі говориться, що приєдник *за* «уживається при вказуванні на особу, предмет і т. ін., безпосередньо за якими хто-небудь іде, щось рухається»: «Кш! — кричить Ларько й ганяється по улиці *за дітьми*, мов за горобцями» (С. Васильченко); «Альоша, похнюпившись, ішов *за Матросом*» (І. Микитенко); 2) близький до попереднього відтінок супровідності, який у СУМі характеризується так: «Уживається (приєдник *за*. — А. С.) при означенні того, в напрямку руху чого також хто-, що-небудь рухається»: «Хай спогади лунуть *за вітром*» (Леся Українка); 3) просторово-цільовий відтінок — вказівка на об'єкт, що є метою руху, посилення; у СУМі зазначається, що приєдник *за* також «уживається при вказуванні на особу, предмет і т. ін., по які хто-небудь відправляється»: «Ой, поїхав *за снопами, за снопами*, сидить дівка під копами» (Нар. творчість); «Раз якось пішла Килина в поле *за колосками* зранку» (Панас Мирний).

Останній відтінок приєдника *за* в переважній більшості випадків чітко протиставляється двом попереднім семантикою залежного слова: у зворотах із значенням руху слідом за кимось або чимось залежний компонент означає рухомий (взагалі чи в даний момент) об'єкт: «Коли з другої вулиці вертались школярі на майдан, *за ними* тягнувся вже довгий хвіст» (С. Васильченко).

У словосполученнях третього типу залежне слово означає особу, предмет, нерухомий або мислимий як нерухомий взагалі чи в даний час: «Параска з печі зволоклася, *за гнойком* пішла» (А. Тесленко); «Це було зроблено для того, щоб мати можливість сьогодні вранці виїхати *за будівельним матеріалом*» (Г. Тютюнник).

У достатньому контексті, з якого зрозумілий характер семантики залежного слова, відтінки значення приєдника *за* чітко розмежовуються навіть у словосполученнях з

однаковим залежним словом: «Пливи, косо, тихо *за водою*, а я піду услід за тобою» (Нар. творчість); «Візьме відра, опівночі піде *за водою*» (Т. Шевченко). Так само: «Попереду йшла мати, а *за матір'ю* бігли діти» — «Прийшов обідати батько і послав дітей *за матір'ю*».

Недостатнє лексичне оточення може бути причиною двозначності звороту: «Мати пішла до сусідів — дочка пішла *за матір'ю* (слідом чи з метою покликати?)».

Отже, сполучення слів типу *за хлібом*, *за водою* і т. ін. з дієсловами руху, посилення можуть мати подвійне значення — слідування чи суміжного руху (піти слідом *за матір'ю*; поплисти *за водою*) і об'єкта, що є метою руху, посилення (піти з відрами *за водою*; піти *за матір'ю*, щоб покликати її).

Останні звороти відрізняються від попередніх, крім указанного вище, також наявністю у них синонімічних зв'язків з конструкціями «по + знах. відм.»; пор.: «Взяла дівка нові відра, пішла *за водою*» (Нар. творчість); і «Ой, то ж не зоря — дівчина моя, з новенькими відерцями *по воду* пішла» (Нар. творчість); «Старостів посилати *за рушниками*; та й кінець» (І. Котляревський) і «От шли в неділю *по рушники* та й годі» (Ю. Федькович). Такі синонімічні сполучення достатньо продуктивні в усіх стилях літературного мовлення, хіба що тільки ділове мовлення віддає перевагу зворотам з прийменником *за*.